

Trávníček, František

Ke změně ss v js a t't v jt

In: Trávníček, František. *Příspěvky k českému hláskosloví*.
Brno: Filozofická fakulta s podporou Ministerstva školství a
národní osvěty, 1926, pp. [147]-157

Stable URL (handle):

<https://hdl.handle.net/11222.digilib/118633>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

VIII.

Ke změně *ss* v *js* a *tt* v *jt*.

71. Jde mi o případy, kde je *j* místo sykavky před sykavkou a místo zubnice před zubnicí nebo i jinou souhláskou; tedy na př. *žebrajce* za starší *žebračce*, *hlejte* za *hledte*, *hlette*.

Je obecně známo, že se změna skupin sykavkových vyskytuje nejčastěji v jihočeských nářečích. Na př. *ss* — *js*: *pas se* — *paj se*, *přines sem* — *přinej sem*; *sš* — *jš*: *přes šedesát* — *přej šedesát*, *letos šla* — *letoj šla*; *sz* — *jz*: *přes zimu* — *přej zimu*, *přes záda* — *přej záda*; *sž* — *jž*: *přes žebra* — *přej žebra*; *zš* — *jš*: *mlazší* — *mlajší*, *mlejší*; *žs* — *js*: *až se hory zelenaly* — *aj se . . .*; *žš* — *jš*: *těžší* — *tėjší*; *čc* — *je*: *babičce* — *babijce*, *děvečce* — *děvejce* atp. Tyto a pod. příklady viz u Duška I, 37, 40, 42, 43, 44; u Kotsmícha 18, u Vydry 19, 20 a u Kunstovného ČMF. II, 301, 302, 398, 400. V chodštině se tento jev nevyskytuje (Hruška 52.)

Dále se sykavkové skupiny změnilly dosti často místy v nářečí českomoravs., polenském a polnickém; na př.: *až sme* — *aj sme*, *spomeneš si* — *spomenej si*, *řezačce* — *řezajce*. Srovn. Hošek I, 32, 34, 35 a II 1, 45, 46. A podobně místy na západní Moravě v nářečí moravskočes. (podle Bartoše českém) a místy v hanáčtině; viz BartD. II, 250, 269, 279, — 130, 131, 210. Jinde na území našeho jazyka pozoruje se to v ojedinělých slovech. Sem hledí novočes. spis. *půjčiti* (z *póžčiti* a to z *požitčiti* Gebauer I, 516), *klad. bojský* (Kubín Lidoml. 46), *laš. proj za nás* (BartD. I, 108), *slovens. krajší* (z *krašší*) atp. Jsou také doklady staročes.; viz u Gebauera I, 480, 495, 513, 516. Na př.: *rojžhla* (= *roz-žhla*), *naj-krajššieho* (= *najkraššieho*), *zajžen* (= *zažžen*), *najdrajší* (= *najdražší*) atp.

Změna zubnic se vyskytá nejčastěji rovněž v nářečích jihočes.; na př.: hleďte — *hlejte*, sedte — *sejte*, pod (pojď) ceruško — *poj ceruško*, chytte — *chyjte*, ať si — *ajci*, vrať se — *vrajce* atp. Srovn. u Duška I, 17—19, Vydry 19 a Kunstovného I. c. 301, 302, 399, 400. Dále se vyskytá v nářečí českomoravs. (Hošek I, 27, 29 a II 1, 31, 33), moravskočes. (BartD. II, 269, 278), místy v hanác. (tamt. 128, 208) atp.

72. Jde o výklad těchto jevů. Všimněme si nejprve skupin se sykavkami. Gebauer v HistMl. I, 480 praví o případech typu *přej zimu*: „Když jest mezi samohláskou a souhláskou sykavou, mění se *s* v *j*.“ A tak podobně čteme i při *z* (str. 495), *š* (513), *ž* (516) a *č* (524). Stejně uvádí tyto jevy Dušek: „*z* mění se v *j* před sykavkou“ (str. 37; atp. při *s*, *ž*, *š*). Kunstovný I. c. 301 praví rovněž: „sykavka před sykavkou (též před ř) se mění v *j*...“ Vydra 19 uvádí naše případy v kapitole o diferenciaci souhláskové.

Všichni uvedení jazykozpytci předpokládají, že se tu sykavka s atd. změnila v *j*. O podstatě této změny Gebauer, Dušek a Kunstovný nepraví nic. Kubín a Vydra určují tuto změnu blíže; je to podle nich diferenciacie, neboli, jak se často říkává, dissimilace. V čem však tato diferenciacie záleží, Kubín ani Vydra nepraví.

Mnohé případy naší změny lze dobře vykládati tak, že se v nich sykavka změnila přímo v *j*; na př.: učeš se — *učej se*, pas se — *paj se*, těžší — *tější*, mlazší — *mlajší*, *mlejší* atp. Některé příklady však tomuto výkladu zřejmě odporují. Jsou to příklady, kde je za *čz*, *čž* skupina *jz*, *jž* (znaky *z*, *ž* rozumím splynuliny, nikoli *ď* s plnou artikulací + *z*, *ž*) a za *čs* skupina *jc*: proč zas — *proj zas*, nač ženeš — *naj ženeš* Kunstovný 400, Vydra 20, uč se — *uj ce* (ujce), proč sem — *proj cem* (projcem), namoč si — *namoj ci* (namojci), proč si nepřišel — *proj ci* (projci) . . . , nač se dřít — *naj ce* (najce) . . . , tluč silně — *tluj cilmě* Dušek 44, Kunstovný 301, 302, Vydra 20, Hošek II 1, 46. Kdyby se tu bylo *c*- atd. změnilo v *j*-, nepochopili bychom, proč jsou za *-z*, *-ž*, *-s* těchto skupin assibiláty *-z*, *-ž*, *-c*. Na nějakou analogii lze tu sotva pomýšleti a fyziologicky nemohlo tuším *z*, *ž*, *c* vzniknouti ve skupení *jz*, *jž*, *js*.

Vznik assibilát lze si vysvětliti jen tehdy, když předpokládáme jiný vývoj než změnu souhlásky *c* a *č* v *j*. Je to tento

vývoj: *proč zas* — *projč zas* — *proj zas*, *nač ženeš* — *najč ženeš* — *naj ženeš*, *uč se* — *ujč se* — *ujce* atp. Tak snadno pochopíme, že za *z* vzniklo *ž* atd., protože je tu zubný element, za jehož účasti assibiláta vzniká, element, který je v *č*. Jeť *č* splynulina souhlásky zubné a sykavkové. Tedy na př. *projč zas* = *projdš zas* nebo — po assimilaci *dš* v *ž* před *z* — *projž zas*. Psaným *dš* míním tu arcit splynulinu, kde *d* nemá vlastní explosi, a *d* v *dš* znamená neznělou zubnici artikulovanou na témž místě jako znělé *d*. Srovn. u Frinty. Výslovn. 139. Ze skupení *-dšz-* nebo *-džz-* (v *projč zas*), podobně ze skupení *-dšž-*, *-džž-* (v *projč ženeš*) a *-dšs-* (v *ujč se*) vznikly smíšením obou sykavek v jednu a za účasti *d* assibiláty *z*, *ž*, *c*.

Změna *čz*, *čž*, *čs* ve splynuliny *z*, *ž*, *c* je v českém jazyce velmi rozšířena. Zejména je *c* za *čs* uvnitř téhož slova po celém čes. jazyce; na př.: němečský — *německý*, prorocký — *prorocký*, čso — *co*, čsti — *cti* atp. Je to zjev starý; viz u Gebauera I, 520. Na švu dvou slov není změna *čs* v *c* pravidlem všude, ale je hojná: *proč se ptáš* — *proce ptáš?* Hošek II 1, 46; *prýč s ním* — *pryčnám* tamt.; *uč se* — *uce* tamt.; *proč si nepřišel* — *proci nepřišel* tamt. Tak se vyslovuje v mluvě spisovné a ve většině nářečí. Jako jindy při souhláskových skupinách, i zde třeba arcit míti na paměti, že se *čs* mění v *c* ve výslovnosti splývavé a nenucené; učiníme-li za *č* malou pauzu, ať bezděčně či úmyslně, nebo snažíme-li se vyslovovati podle pravopisu, vyslovíme *čs*. V některých nářečích je takováto přesná výslovnost hojná nebo pravidelná. Ale to jsou věci, na kterých mi nyní nezáleží.

Také změna *čz*, *čž* v *z*, *ž* bývá i jinde v českém jazyce. V okolí Blanska se vyslovuje, jak vím z vlastní zkušenosti, na př.: *pruzaz* deš (= *proč zas* deš), *pruženeš*... (= *proč ženeš*) atp. Jistě se tato změna vyskytá i v nářečích jiných, třebaže není tuším zaznamenána. Naši dialektologové si takových věcí všímali velmi málo a mimo to není skupina *čz*, *čž*, vyskytující se hlavně jen na švu dvou slov, příliš častá. Ale i kdyby byla naše změna jen v jihočes. nářečích, nebylo by to nijak divné, protože v podstatě je to táž změna jako změna *čs* v *c*.

Hledíme-li jen ke změnám *čs*, *čz*, *čž* v *c*, *z*, *ž*, neliší se jihočes. *ujce* (= *uč se*), *projzas* (= *proč zas*), *projženeš* (= *proč ženeš*) od moravskočes. a moravs. (v okolí Blanska) *uce*, od mor.

prozas, proženeš atp. Slova jihočes. se odlišují od moravskočes. a j. po stránce jiné, totiž tím, že před *c, z* a *ž* mají *j*. Není to souhláska *j*, nýbrž polosamohláskové *ǰ*, které s předcházející samohláskou tvoří dvojhlásku.

Co je toto *j(ǰ)*? Je to přechodná hláska, která ráda vznikává mezi samohláskou a palatální souhláskou; srovn. u Brocha Очеркъ 157—158. Takoveto *j* se na území čes. jazyka vyskytá nejčastěji právě v nářečích jihočes.; na př.: *dyjž, pospějš, projč, nejž dnejs, chlapejc, dejně, nejni**, *ajť, plajť, pajejť, tejd, dyjť* atp., srovn. Hruška 52, Dušek I, 46—47, II 7, Vydra 27. Mimo jihočeštinu je přechodné *j* dosti řídké; na př.: v kladštině: *tejd* budem, *ajť* Kubín Lidoml. 47; v obecné výslovnosti pražské: *tejd, ajť, nejni* atp. Zubatý ve SbornFil. VII, 7; v nářečí podkrkonošském: *lejžet, sejdět, sejděl* atp. Kubín PodkrkZ. 304, 305, 311. Z doby starší je podobná výslovnost zaznamenána zejména u Kabátníka: *nechojď, všchojť, bujď, tujť* atp., viz u Zubatého ve SbornFil. I, 112. Vydra 27 vysvětluje toto *j* ve slovích jako *zajs* a j., vyskytujících se v nářečí titáckém jím popisovaném, analogií podle případů typu *paj se*. To je nepodobno pravdě; tím spíše, že *paj se* atd. nevzniklo tak, jak myslí on.

73. Viděli jsme, že případy typu *ujce* (= uč se) nelze dobře pochopiti při předpokladu, že se tu první sykavka změnila přímo v *j*. Při výkladě mém je vznik assilabáty jasný. I jiné okolnosti jsou tuším dobře osvětleny, protože celý výklad je fyziologicky ověřen. Domnívám se, že také případy ostatní s »*j* + sykavka«, jako *ucej se, tějšť, paj se* atd., které by bylo možné vykládati změnou *š, ž* atd. (před sykavkou) v *j*, vznikly stejným postupem jako případy typu *ujce*; tedy postupem: *pas se — pajs se — pajse, učeš se — ucejš se — ucejse* atp. Výklad takový se nabízí právě proto, že neodtrhuje jedny případy od druhých, a dále i proto, že přihlíží k případům typu *dyjž, projč* atd. Má-li *projč* přechodné *j* tehdy, když za ním nenásleduje sykavka, je nasnadě se domnívati, že je mívalo i tehdy, když za ním sykavka ná-

* Vydra l. c. 77 vykládá to analogií podle *nejsem* atd. To je dobře možné. Hledíme-li však k případům typu *dejně, dyjž* je také podoben pravdě výklad, že *nejni* má *j* fyziologické jako *dejně* atd. Na analogii myslí již Gebauer I. 534.

sledovala, neboť není nijaká příčina k domnění, že by měla sykavka takový vliv, aby se jen před ní místo *projč* říkalo *proc*. Mezi případy typu *proc to ...* = jihočes. *projč to* a případy typu *proc se ...* = jihočes. *projce* je arcit rozdíl, ale ten se netýče hlásky *j*, nýbrž sykavky. Záleží v tom, že se v případech druhých sykavka s následující sykavkou mísila: *pajs se* — *pajse*, *ajž se* — *ajse*, *tějžší* — *tější* atp., nebo že smíšená sykavka se zubným elementem dávala assibilátu: *projč se* — *projce*, *projč zas* — *projzas* atp. Tedy *j* v *ajž*, *dyjž*, *dnejs* atd. je podle mého výkladu téhož původu jako v *pajse*, *ucej se*, *projce* atp. Při předpokladě, že se *pas se* změnilo v *pajse* přímo, bylo by třeba *ajž*, *dyjž* atd. vykládati jinak, jak jsme viděli výše u Vydry.

Výklad, že *paj se* vzniklo z *pajs se*, nalézá přímou oporu v tom, že se tak v jihočes. nářečích vyslovuje. Dušek I, 46 a 47 uvádí tyto příklady: *dyjž sem* s ní rozmlúval, *pospějš si*, *projč se mrzíš?*, *nejž se* Franta přichysta, *dyjž sou* slabší. Tu je tedy *dyjž* před sykavkou, jako bývá tehdy, když nestojí před sykavkou. Pak se přímo nabízí výklad, že *dyjsem* atd. vzniklo z *dyjž sem*. Rozdíl mezi obojími případy je ten, že se v *dyjsem* sykavky *žs* smísily, v *dyjž sem* nikoli. Taková dvojnásobnost souhláskových skupin není nic divného.

Míšení sykavek, které se provedlo v případech typu *pajs se* — *paj se*, je tak běžné jinde v češtině, že je není potřebí podrobně rozbírat. V uvedeném příkladě jde o splynutí dvou *s*; podobně na př. v *přinejs sem* — *přinej sem*. V *tějžší* — *tější* jde o splynutí *žs* (*šs*) v *š*, v *babijce* — *babijce* o splynutí *čc* v *c* atd. Kde se v nářečích nevyvinulo přechodné *j*, tam se skoro všude vyslovuje *pase*, *přinesem* (nebo s dlouhým *s* náhradou za dvojnásob *s*), *babice* atp. Po této stránce se tedy výslovnost jihočes. neliší od výslovnosti ve většině ostatních nářečí.

74. Nyní si všimněme případů typu *platte* — *plajte*, kde za palatální zubnici před zubnicí nebo sykavkou je *j*. Na př.: jihočes. *tl* — *jt*: *platte* — *plajte*, *vratte* — *vrajte*; *tl* — *jt*: *zaplat ti* — *zapljaj ti*, *at tě nenapáli* — *ajtě ...*; *đđ* — *jd*: *pođ dom*, *dóm*, *domu*, *buđ dole* — *buj dole*; *đđ* — *jd*: *buđ dělej* — *buj dělej*; *đt* — *jt*: *hleđte* — *hlejte*, *seđte* — *sejte*, *viđte* — *rijte*, *nechođ tam* — *nechoj tam*; *đl* — *jl*: *buđ tichej* — *buj tichej*;

de — *je*: pod *ceruško* — *poj ceruško*; *ds* — *je*: pod *sem* — *poj cem*, *vsad se* — *vsaj ce*; *dz* — *je*, *jz*: *bud zticha* — *buj cticha*, *nechoď za nim* — *nechoj zanim*; *ts* — *je*: *ať si* — *ajci*, *vrat se* — *vrajce*, *tot se vi* — *toj ce vi*; *tž* — *jž*: *ať žádnéj* — *aj žádnéj* atp.

Dušek a Hošek vykládají naše případy tak, že se v nich změnilo *d*, *t* v *j*. Kunstovný praví všeobecně: „skupiny *tt*, *d'd* a *tt*, *d'd* dávají *jt*, *jd* ...“ (301). Kubín 48 vidí tu diferenciaci skupin *d't* atd. v *jt*: „změkčelá dentála ztrácí svůj element dentální, a zbývá pouze element palatální.“ Také Vydra 19 mluví o diferenciaci, jenže ji přesněji nevykládá. Hruška 52—53 vychází z případů typu *plajť*, *vejď*, kde je podle něho *j* přítomno, a vykládá imperativy *sejte*, *rajte ze sejtě*, *rajtě* „vysutím“ *d*. A totéž čteme i u Gebauera I, 534.

Jako při skupinách se sykavkami nelze ani zde mysliti na změnu zubnic v *j*. Mnohé příklady by bylo možné tak vykládati; na př.: *choďte* — *chojte*, *platte* — *plajte* a *j*. Ale některé případy tomu zřejmě odporují; jsou to případy *ds* — *je*, *dz* — *je*, *jz*, *ts* — *je* a *tž* — *jž*, t. j. případy, kde je zubnice před sykavkou. Kdyby se na př. *t* v *ať si* bylo změnilo v *j* (*ať si* — *aj ci*), nepochopili bychom, jak se z *s* vyvinula assibiláta *c*; a podobně by byl nejasný vznik assibilát *z* a *ž* za *s*, *z*, *ž*. Proto se nabízí — jako při skupeních sykavkových — výklad, že *ajci* atd. vzniklo postupem *ať si* — *ajť si* — *ajci*. Z *ať si* vzniklo *ajť si* tím, že se po samohláске a před palatální souhláskou vyvinulo přechodné *j* (vlastně polosamohláskové \dot{j}). A z *ajť si* vzniklo *ajci* splýnutím *t* a *s* v assibilátu. O tomto přechodném *j* viz výše. Splývání souhlásek *ts* atd. v assibiláty je v čes. jazyce tak časté, že je není potřeba podrobněji vysvětlovati. V nářečích, kde přechodné *j* nevzniklo, vyslovuje se *aci* (= *ať si*), *pocem* (= *pod sem*), *vrace* (= *vrat se*), *pozamnou* (= *pod za mnou*) atp. Jde zde tedy — mimo *j* — o tytéž změny jako v jihočes. a *j*. *ajci*, *pojcem* atd.

Tento výklad se nabízí dále proto, že v jihočeštině, kde se přechodné *j* vyvinulo, zůstávají někdy zubnice a sykavky nezměněny. Dušek I, 47 uvádí tyto příklady: *nebuď s nim*, *ajť se nebojí*, *ajť se krátí*, *tejd sem*, *buď si tam*, *dujť si*. Je tu *nebuď*, *ajť* atd., jako když za zubnicí nenásleduje sykavka; viz příklady výše při skupeních sykavkových.

Případy typu *platte* — *plajte*, kde za zubnicí následuje zase zubnice, lze arcit vykládati tak, že se tu *l* atd. změnilo v *j*. Pak bychom však tyto příklady odtrhovali od případů, jako *ajce* (= at se). Proto je nasnadě výklad, že i *plajte* atd. vzniklo postupem *platte* — *plajtte* — *plajte*. Tento výklad podal již Hruška a Gebauer — viz výše —, ale jen o imperativech, kde je skupina dvou zubnic v témž slově. Třeba jej rozšířiti také na případy jiné, kde je skupina na švu dvou slov: buď *dělej* — *buj dělej*, buď *tichej* — *buj tichej* atp. Hruška a Gebauer vykládají změnu *chojďte* v *chojte* „odsutím, vynecháním“ souhlásky *d*. Viz o tom u Frinty v ArchJag. XXXIII, 230. Jsou to změny tak hojné v čes. jazyce, na př. *bute* (= buďte), *pote* (= podte), že není třeba o nich podrobně vykládati.

75. 1. Vzniklo-li *paj se* z *pajs se*, to pak z *pas se* atd. tím, že se mezi samohláskou a palatální souhláskou vyvinulo přechodné *j*, vyplývá z toho, že *pajs se* atd. povstalo v době dávné, kdy ještě souhlásky *s*, *z*, *š*, *ž*, *c*, *č* byly palatální. Tomuto předpokladu nic nebrání, protože příklady takového přechodného *j* jsou již z doby staré; viz u Gebauera l. c. A komparativ *mlejší* ukazuje, že bylo *młajší* již tehdy, když se *aj* přehlasovalo v *ej*. Případy typu *platte* — *plajtte* mohly vzniknouti kdykoli v době historické, i velmi pozdní, protože *d* a *l* jsou do dneška palatální. Ale je velmi podobno pravdě, že vznikly asi v téže době jako případy *pajs se* atd.

2. Uvádím-li postup *pas se* — *pajs se* — *paj se*, předpokládám, že přechodné *j* vzniklo před smíšením obou sykavek. Je tuším také možné, že se nejprve sykavky smísily a pak že vzniklo *j*; tedy *pas se* — *pase* — *pajse*. Podobně při zubnicích: *ať si* — *aci* — *ajci*. Některé případy mohly vzniknouti před splynutím, jiné po něm. Jsou však příklady, které ukazují, že jejich *j* vzniklo před zjednodušením skupin sykavkových a zubných. Na př. *bjej za nim* nemohlo vzniknouti až z *bjezanim* (= běž za nim), protože *-z-* v slabice *-za-* nebylo palatální. Podobně se vyvinulo *j* před zjednodušením souhláskových skupin v *nůj zlomil* (= nůž zlomil), *proj za nás* (= pros nebo proš za nás), *uj zas* (= už zas) a *j*. Při skupinách se zubnicemi je takových případů mnoho, zejména sem hledí imperativy: *hlejte* (= hledte), *sejte*, *vijte* atd. Nebo *aj tolik* neřeve (= ať tolik), *dyj tam* (= dyť tam), *aj do ní*

nechodí (= ať do ní). Tam, kde lze předpokládati vznik *j* až po zjednodušení skupin, nemění se v podstatě můj výklad podaný shora.

3. Pro případy *poj cem*, *poj ceruško*, *poj domu* a pod. uvádím základ *pod sem*, *pod ceruško*. Není nemožné, že základem byl původní tvar, tedy *pojď*, s *j* etymologickým. Tu by pak arcit nebylo třeba předpokládati vznik přechodného *j*.

4. Mezi případy, kde za skupinu »sykavka + sykavka« a »zubnice + zubnice nebo sykavka« je *j* + sykavka, *j* + zubnice, sykavka (assibiláta), jsou také takové, na něž se můj výklad nehodí. Jsou to některé případy, kde první souhláska je od původu nepalatální. Na př.: *kuj světa* (= kus...), *přej sto let* (přes...), *bej zubů* (bez...), *poj domem* (pod...), *naj domem* (nad...), *přej domem* (před...), *voj toho* (vod...). Tu nemohlo vzniknouti fyziologicky *přejs sto* a tedy ani ne dále *přej sto* atp. Je nasnadě výklad, že se skupiny *ss*, *dd* atd. změnily v *js*, *jd* analogií podle případů, kde *js*, *jd* atd. vzniklo foneticky. Někde byl vzor velmi blízký. Bylo na př.: *vod cesty*, pak *vocesty*, *vojcesty*; *pod tím*, *potím*, *potim* — *poj tím*; *nad tím*, *tím* — *natím*, *natim* — *najtím*, *najtím*; *přes* (*přés*) *zimu* — *přezimu* — *přej zimu*; *bez řeči* (*řěči*) — *beřeči* — *bejřeči*. Tu všude zjednodušením souhláskových skupin vznikla souhláska palatální a před tou vzniklo přechodné *j*. Odtud se pak *poj*, *naj*, *přej*, *bej* atd. přenášelo i tam, kde *j* nemohlo foneticky vzniknouti. Takovou analogií třeba předpokládati také tam, kde se souhláskové skupiny nezjednodušovaly. Na př. vedle uvedených případů, jako *ajž*, *letojs*, *dyjř*, *bujř*, jsou v jihočes. nářečích také případy typu *ovejs*, u *najs*, *Kristujs*, kde koncové *-s* bylo od původu nepalatální a kde tedy *j* nemohlo vzniknouti foneticky. Nemusí to však býti jen analogií podle případů typu *letojs*, *dnejs*, nýbrž i podle případů, kde slova *oves* atd. bývala před slovy jinými. Bylo na př. *oves se* (*sě*) *seje* (*séje*), z toho *oveseseje* (s *s* palatálním vlivem zájmena *se*, *sě*), *ovejseseje* a odtud i *ovejs* před pauzou atp. Také v staročes. *rojžhla*, *rojžhuc* (Gebauer I, 495) z *rozžhla*, *rozžhuc* je buď *j* analogické podle jiných případů anebo vzniklo foneticky až po smíšení *-zž-* v *-ž-* (*rozžhla*, *rozžhuc* — *rojžhla*, *rojžhuc*).

5. Přechodné *j*, o němž je stále řeč, je také v jihoč. *aj ti*

nevidím (= at jí...) a *neuhoj tí* (= neuhod jí). Kunstovný, který tyto příklady l. c. 301 a 399 uvádí, vykládá je přesmyknutím skupiny *tj v jť*. To je vysvětlení možné, ale ne příliš podobné pravdě. Lze tu vystačiti s výkladem jako v případech ostatních: v *at* a *neuhof* vzniklo přechodné *j* a *ajt* + *i*, *neuhof* + *i* dalo *aj tí*, *neuhoj tí*. Vycházím tu ze zájmenného tvaru *i*, který je v jihočes. nářečích běžný; srovn. u Duška I, 46 a Vydry 25. Ostatně lze vycházeti také z tvaru *jí* jako Kunstovný; z *ajt jí*, *neuhof jí* mohlo vzniknouti *-tí* zánikem *j* po palatální souhláse *t*. Srovn. v § 63 sub 1.

6. Gebauer I, 495 uvádí mezi příklady na změnu — jak se domnívá — »sykavka + sykavka« v »j + sykavka« také *zeyspanye* (Mast.) a *y smiery* (Otc.) za *ze-zspánie* (Gebauer píše *-zspanie*) a *z smiery*. Na tyto případy se nehodí výklad o přechodném *j*. Předložka zněla *jbz, jz, z*; toto *z* bylo nepalatální a za ním bylo rovněž nepalatální *s* (= *sz*). Bylo by tedy třeba vykládati *j* analogií. Mám za to, že zde byl vývoj jiný než v případech typu *paj se*, totiž: *jz smiery, jz-spánie* — *jsmiery, jspánie* (a pak i *ze jspánie*). Předpokládám tu původní znění předpony, s neodsutým *j*. V historické češtině je sice pravidlem *z* (*ze*), ale úplně neznámo *jz* není; viz v § 18. Předpokládané *jz smiery, jsmiery* a *jzspánie, jspánie* byly by archaismy jako případy ostatní. Podle pravidla jerového čekáme *jez smiery, jez spánie*, ale po výkladech Hujerových ve Sborn.Fil. VII, 30—31 nijak nepřekvapuje, že je tu *jz*. Z *jz smiery* a *jz-spánie* vzniklo spodobou a smíšením *jsmiery, jspánie* (a pak *ze jspánie* = *z vyspání*). Není tu tedy změna sykavky v *j* a není tu ani *j* přechodné, nýbrž je tu *j* etymologické.

A podobný případ je snad polenské *jřidnout* (Hošek I, 32) = *jz-řied-, jřied-, jřid-*. Nebylo by nemožné vycházeti z podoby *zř-*, ale bylo by třeba předpokládati, že vzniklo *jzř-* ve větné souvislosti po samohláse a že *z* nabylo palatalisace vlivem *ř*. Proto je mi podobnější pravdě, že *jřidnout* je archaismus, v němž se obráží původní znění předpony *jz* se zachovaným *j-* a v němž se *-zř-* smísilo v *-ř-*.

7. Při svých výkladech vycházím z podoby *buďte, nechod tam, nač ženeš* atp., t. j. z podoby neassimilované, nikoli z podoby assimilované *butte, nechoť tam, naž ženeš*. Nechei tím říci, že v době,

kdy tu vznikalo přechodné *j* (*nechojď* atd.) a kdy se skupiny souhláskové zjednodušovaly (*bujďte* — *bujte*), nemohla býti již assimilace znělosti a neznělosti provedena. Někde lze předpokládati vývoj ten i onen; na př. *buďte* — *bujďte* — *bujte* i *buťte* — *bujťte* — *bujte*. Někdy je patrné, že assimilace pronikla před zjednodušením souhláskových skupin; tak z *buď z ticha* mohlo vzniknouti *buj cticha* jen tehdy, když před vznikem assiláty bylo již *bujť s ticha*. Psal jsem veskrze souhlásky etymologické proto, že je někdy možný vývoj obojí, jednak že tyto věci nemají vliv na podstatu výkladu o *bujte*, *paj se* atd.

76. Proti výkladu o *paj se* atd. mohlo by se namítnouti toto: Je-li přechodné *j* staré, čekáme za *-aj-* přehláskou *-ej-*, neboť přehláska *aj - ej* je dosti pozdní jev hláskový, jistě pozdější než vznik *pajs se*, *pajse* atd. Je však: *školajce*, *v omajce*, *paj se*, *aj se hory zelenaly*, *aj ci*, *plajte*, *mlajte* atp. Někdy skutečně *ej* nalézáme: *mlejší* (z *mlajší*, a to z *mlazší*), *drejší* (z *drajší*, *dražší*) Dušek II, 16, Kotsmich 7. Z toho by se zdálo vyplývat, že případy typu *paj se* mají *aj* až z doby, kdy přehláska *aj - ej* nebyla živou změnou. Ale z toho, co víme o vývoji přehlásky *aj - ej*, je patrné, že se někdy buď provedla, ale časem zrušila, nebo snad vůbec neprovedla, a to analogii jednak tvarů téhož slova, jednak slov příbuzných. Sem hledí případy jako *tajný*, *hajný*, *kraj*, *ráj*, *najdu*, *zajdu* atp. Srovn. Gebauer I, 135.

Je tedy dobře možné, že slova *mlejší*, *drejší* z *paj se* atd. vznikla v téže době, buď před přehláskou *aj - ej*, nebo v době jejího provádění — nějaké časové rozdily tu arcíť mohly býti a bez pochyby byly —, a že se v *mlejší*, *drejší* přehláska provedla a zachovala, kdežto v *paj se* atd. buď se neprovedla, nebo provedla a časem zrušila. Příčinou toho bylo to, že se nějakou dobu vyslovovalo *pajs se*, *paj se* vedle *pas se* (*pase*). Takovéto kolísání výslovnosti právě tam, kde jde o přechodnou hlásku, není nijak divné. Shledáváme se s ním ostatně velmi hojně při všech změnách kombinačních, t. j. při změnách ve skupení hlásek. Připomínám na př. t. zv. ráz, který v témž nářečí, i ve výslovnosti téže osoby, v stejných nebo podobných případech někdy bývá, jindy nikoli. Viz u Frinty Výslovn. 42 sl.

Výklad tento má oporu v osudech rovněž nepůvodní dvoj-

hlásky *aj*, vzniklé z *avi* v případech typu *lajce*, *rukajce*. Také tu vzniklo *aj* jistě v době, když ještě byla přehláska *aj-ej* živou změnou, nebo před ní. O tom svědčí podoba *leje* (z *lavice*); viz u Duška II, 16, u Kotsmícha 7. Ale vedle toho je i *laje* (l. c.), někde vedle *leje* (Dušek 16), *lajce*, dále *Krastajce* (z *Krastavice* = *Chrastavice*), *rukajce*, *Slajkovice* (= *Slavíkovice*) Dušek 16, Kotsmích 7, Kubín Lidoml. 34, Hruška SlovnChod. 48 a BartD. II, 269. Z dvojice *leje-laje*, *lajce* je zcela zřetelné, že tu *aj* bylo již v době přehlásky *aj-ej*, že se však přehláska dílem provedla, dílem buď neprovedla, nebo provedla, ale časem zrušila. Příčinou toho bylo, že se vedle *lajce* vyslovovalo i jinak a že při této výslovnosti nebyly podmínky pro přehlásku. Vyslovovalo se totiž dílem způsobem původním *lavice* (*lavicě*) — arcit s v bilabiálním —, dílem *rukaice* (*-ce*), t. j. s i samohláskovým, a tedy čtyřslabičně, dílem *rukajice* (*-ce*). Typ *rukaice* a *rukajice* se vyskytá dodnes vedle typu *rukajce*. Srovn. Dušek II, 25, 27 a Vydra 25. Tu nebyla příležitost k přehlásce a podle těchto případů se udrželo i *lajce*(e).
